

Albert Speer

Dat Joachim Fest zijn levensbeschrijving van Albert Speer in de titel van het boek nadrukkelijk "Een Biografie" noemt, is niet zonder betekenis. Het lijvige boek van Gitta Sereny is een poging om het "raadsel" Speer op te helderen in eindeloze gesprekken met de man zelf en met vele anderen. Dan van der Vat en Matthias Schmidt spitsen zich vooral toe op het ontmaskeren van Speers leugens (of moet men zeggen "leugens"?). Het boek van Fest wil zo onbewogen en afstandelijk mogelijk een totaal beeld ophangen van leven en werk van Speer. Daarbij heeft hij zich in hoofdzaak beperkt tot het openbare leven van Speer. Het lijkt wel alsof de man geen privé-leven had, en dat is, zeker vanaf 1942, ook de realiteit geweest. Men krijgt de indruk dat ambitie het hoofdkenmerk van Speers psychologie was. Hij komt uit het boek over als een nogal gevoelsarme man. Natuurlijk kan ook Fest er niet onderuit, een poging te doen om het "raadsel" Speer te doorgronden. Eigenlijk zijn er twee raadsels. Het eerste bestaat uit de vraag: hoe kon een "fatsoenlijk" man (ook hier aarzelt men weer of men het woord tussen aanhalingstekens moet plaatsen of niet) tot het einde toe en tegen beter weten in een volgeling van Hitler blijven? Hij had niets dan minachting voor de Nazi-bende rond Hitler. Hij vond de Nazi-ideologie bespottelijk. Het antisemitisme van Hitler vond hij stuitend. Hoe kunnen we zijn houding dan verklaren? Het antwoord is complex, maar één belangrijk element is de capaciteit van Speer om een strikte scheiding te maken tussen politiek (die hij eigenlijk een beetje vies vond) en technocratie. Al in 1944 schreef Sebastian Haffner in een artikel in *The Observer* dat Speer "voor Duitsland belangrijker (was) dan Hitler, Himmler, Göring, Goebbels en de generaals. Die zijn in een bepaald opzicht allemaal medewerkers van deze man geworden ... In hem zien we de verwerkelijking van de revolutie der managers". Verderop commentarieert Fest deze scherpzinnige uitlating aldus: "Inderdaad belichaamde Speer een toekomstig mensentype: pragmatisch, ambitieus en niet gehinderd door een levensbeschouwing." Hiermee wordt het "raadsel" Speer gesitueerd. Maar de vraag of Speer iets afwist of geraden heeft van het lot van de joden blijft onbeantwoord. Fest benadert het

zo dicht mogelijk. Het is de vraag of Speer zelf een ondubbelzinnig antwoord op de vraag had kunnen geven, indien hij dat al zou gewild hebben. Fest zelf weigert hierin een positie in te nemen: noch de positie van Sereny die Speer een voortreffelijk man vond, noch die van Schmidt en van der Vat die Speer een aartsleugenaar en komediant vonden. Het boek van Fest is in die mate overtuigend, dat deze houding de meest plausibele lijkt.

Er is een tweede raadsel: de verhouding Hitler-Speer. Ook dit aspect wordt door Fest grondig en omzichtig behandeld. Hij ziet zelfs een "erotisch" element in die relatie (zonder dat er sprake is van homoseksualiteit). De meest dramatische episode in het boek is die over Speers rol in het verhinderen van de politiek van de "verschroeiende aarde" waartoe Hitler in de laatste periode van de oorlog bevel had gegeven. Hier dwingt Speer tegenzeggelijk respect af. Op een moment dat Hitler acht SS-officieren laat doodschieten omdat ze zijn bevel niet hebben gehoorzaamd, onderneemt Speer tientallen tochten door het nog niet bezette Duitsland om de vernietiging te boycotten en te verhinderen. En alsof dit niet genoeg was, vliegt hij op het allerlaatste moment nog naar Berlijn – een volkomen overbodige onderneming – om afscheid te nemen van Hitler en hem mee te delen, dat hij de politiek van de "verschroeiende aarde" in de mate van het mogelijke verhinderd heeft. En nadat hij amper enkele dagen daarvoor tegen een SS-officier heeft gezegd dat "Hitler een misdadiger" was, zijn zijn laatste woorden tegen Hitler, "Mein Führer, ik blijf achter u staan." Hier schiet zelfs Fest te kort om dit raadsel op te klaren.

Aangezien het weinig waarschijnlijk is, dat er nu nog documenten zullen opduiken die over het leven en de activiteiten van Speer elementen bevatten die een geheel nieuwe kijk op de figuur verstreken, kan men zonder aarzelen het werk van Fest als de definitieve biografie van Speer noemen.

Willy Courteaux

Joachim Fest: *Speer, een biografie*.
Manteau, De Bezige Bij, 400 pg.

De verdringing van Adriaan Verhulst

De Gentse liberale voorman en historicus Adriaan Verhulst heeft zijn herinneringen uitgegeven onder de nogal provocerende titel *Zoon van een "foute" Vlaming*. Dat levert meteen twee verrassingen op. Ten eerste was het zeker niet bij iedereen bekend dat een publieke figuur als Verhulst de zoon van een veroordeelde "zwartzak" was. Ten tweede laat hij meer dan een halve eeuw na de feiten doorklinken dat er een verschil zou kunnen zijn tussen echt fout en een of andere vorm van "fout" zijn. De lectuur van het boek geeft daar ook uitsluitsel over: zijn "foute" vader was een atypische collaborateur die het niet voor de centen, maar uit "overtuiging" voor de Vlaamse zaak heeft gedaan. Dat hebben we al vaker gehoord.

Adriaan Verhulst legt ons uit dat zijn vader een Antwerpse oud-activist was die na de Duitse nederlaag in 1918 een goed heenkomen naar Nederland had gezocht. Vader Verhulst ontmoette in de omgeving van Arnhem wel een protestantse boerendochter met wie hij huwde en uiteindelijk in Gent neerstreek. Daar werd hij als vanzelf lid van de Frontpartij en later het VNV. Omdat vader Verhulst een vrijzinnige was, kreeg hij het moeilijk toen het VNV steeds uitdrukkelijker katholiek werd. Als we de zoon mogen geloven, dan zou zijn vader tijdens de Spaanse Burgeroorlog sympathie voor de Republikeinen hebben gekoesterd en niet voor Franco. Dat geloven we graag. Maar dat belette de vader ook weer niet om in 1940 de weg van de collaboratie op te gaan, het uniform van de SS aan te trekken en zich te bewegen in de kringen van DeVlag. De reden daarvoor vernemen we ook: vader kon eindelijk zijn ambities waarmaken door een hoge functie te krijgen bij de radiodistributie in Gent. Duitsers kwamen weldra over de vloer. De kinderen gingen op vakantie naar nazi-Duitsland waar ze ook beter te eten kregen, want om "principiële redenen" weigerde het gezin Verhulst voedsel te kopen op de zwarte markt. Toch schuimde men de boer af om aardappelen te vinden. En de jonge Adriaan werd geen lid van een geüniformeerde jeugdbeweging. Want moeder was een grote pacifiste die uniformen haatte. Maar van de andere kant had ze ook weer geen weerzin om in de voorkamer tegen een groot

portret én een buste van Hitler aan te kijken of Duitse boeken en bladen te lezen.

In de hectische septemberdagen van 1944 vluchtte de vader naar Duitsland, terwijl vrouw en kinderen thuis bleven. Uit dit verslag blijkt dat men zo goed en zo kwaad als het kon doorheen de moeilijke jaren van de "repressie" spartelde door een pension voor studenten te openen. Vader Verhulst werd in Duitsland in 1946 gearresteerd. In België werd hij in 1947 veroordeeld, maar na enkele jaren reeds vervroegd vrijgelaten. Uiteraard was vader geen fundamentele slechterik, want ook hij had een jood een goed hart toegedragen en ook hij had niet uit winstbejag gecollaboreerd. Over die vader vernemen we na diens veroordeling en vervroegde vrijlating in dit boek niets meer. Ook de moeder verdwijnt dan als een enigma uit het gezichtsveld. Hebben we hier soms te maken met een schizofrene zoon?

In elk geval ging zoon Adriaan Verhulst in 1947 met een studiebeurs aan de Gentse universiteit eerst rechten en daarna geschiedenis studeren. Hij kwam definitief in de liberale studentenbeweging terecht na eerst contact te hebben gehad met op sterk water gezette Vlaamse nationalistische of na samen met Jaap Kruihof een protestantse studentengroep te hebben opgericht. Zijn vaste stek en uitvalsbasis werd daarna het Willemsfonds. Via de bekende patronageverhoudingen aan de Belgische universiteiten werd Verhulst hoogleraar geschiedenis te Gent. Dit alles vermengde hij met uitgesproken flamingantische activiteiten. Kortom, Verhulst werd iemand in het flamingantisme van de jaren zestig en ook daarna nog. Het heeft trouwens weinig gescheeld of hij was ook nog gecoöpteerd senator voor de PVV geworden. Dat was uiteindelijk te hoog gegrepen, omdat hij niet over voldoende adellijke of steun beschikte. De troostprijs kwam echter in de vorm van het voorzitterschap van de Raad van Beheer van de BRT.

Het vreemde in dit boek is dat Verhulst zijn "verhaal" heeft geprogrammeerd rond vooral de bepalende invloed die uitging van zijn moeder, waardoor hij de invloed van zijn vader kon uitvlakken. Dat Verhulst voor het liberalisme koos, zou vooral te maken hebben gehad met het protestantisme van zijn moeder. Hij voelde zich immers niet thuis in de nogal katholieke Vlaams-nationalistische studentenkringen of café's. De

verkrampde liberale verenigingsman wordt daarna in dit boek veel belangrijker dan de wetenschapper. Omdat Verhulst niets te melden heeft over zijn wetenschappelijke arbeid, hebben we het raden naar hetgeen hij uitspookte aan de universiteit. Verhulst heeft met dit boek vooral de aandacht op zijn probleem willen vestigen. Dat probleem heet de collaboratie en de manier waarop hij na 1944 daarmee heeft moeten leren leven. Een portie verdringing hoorde daar blijkbaar bij.

André Mommen

Adriaan Verhulst, *Zoon van een "foute" Vlaming*, Kapellen: Pelckmans, 2000, 140 blz., 550 frank

Petites histoires over Edmond Picard, Rosa Luxemburg en Mathilde Jacob

De socialistische senator, grote advocaat, literator en befaamde anti-semiet Edmond Picard (1836-1924) werd onlangs in een biografie door Foulek Ringelheim aan de vergetelheid ontrukkt. Ringelheim legt vooral de hele onfrisse ideeënwinkel van deze grote Brusselse juristconsulte bloot. Picard was in zijn tijd een Belgische beroemdheid. Hij was begonnen als linkse liberaal die al jong voor uitbreiding van het stemrecht pleitte. Toen hij de zestig naderde, maakte hij uiteindelijk de oversteek naar de Belgische Werklieden Partij (BWP). Picard was geen klein liberaal advocaatje dat zijn eieren legde in de socialistische korf, maar een man van aanzien in de liberale bourgeoisie. Een aanzienlijk fortuin als grootgrondbezitter maakte hem verkiesbaar voor de Senaat. Deze grote advocaat bewoog zich met verve in culturele kringen, hield open huis in zijn woning en waagde zich aan literaire en wetenschappelijke vingeroefeningen. Dat hij dan telkens veel "leende" van anderen, hoefde de pret niet te bederven. Hij was ook een rechtsgeleerde in de breedste zin van het woord. Vandaar dat hij zich, als stichter van de *Pandectes belges* en *Journal des Tribunaux*, beschouwde als iemand die ooit ten onrechte gepasseerd was voor een leerstoel aan de Université Libre de Bruxelles. Picard kwam uiteindelijk aan de academische bak bij de in 1894 opgerichte Brusselse Université Nouvelle, waar heel wat socialisten en linkse liberalen doceerden. Picard was een flamboyante geleerde die zijn genodigden aan tafel al in de vroege avond verliet om zich dan aan zijn schrijfarbeid te wijden. Dat maakte indruk op de uitvreters die hij gul van

spijzen en drank voorzag. Maar hij was bovenal een man met scherpe uitspraken en daarom gevreesd én het hof gemaakt door velen. Hij werkte als een magneet op de aankomende advocaten. Een hele stoet latere literaire en politieke beroemdheden deelden zijn advocatenkantoor als stagiair. Onder hen bij voorbeeld Émile Verhaeren, Eugène Demolder, Georges Rodenbach en Maurice Maeterlinck of de latere politici Henry Carton de Wiart (katholiek) en Jules Destrée (socialist). Picard was ook een lichtelijk ontvlambaar personage. Zo had Albert Giraud het bestaan om in *La Jeune Belgique* de draak te steken met Picard en zijn concurrerende blad *L'Art moderne*. De volgende dag stond Picard zijn tegenstander met een matrak op te wachten op straat en tuigde hem daarna genadeloos af. Een voorbeeld van lik-op-stuk beleid?

Maar waarom was precies deze theoreticus van de rechtsgeleerdheid dan ineens een anti-semiet geworden. Zoals bekend was de joodse gemeenschap in Brussel erg klein. Nogal wat joden behoorden tot de financiële aristocratie. Zij waren actief in de liberale partij en de loges waarin Picard eveneens vele vrienden én klanten telde. Die joden frequenteerde hij ook. En dan toch racist geworden? Volgens Ringelheim had Picard zich niet alleen intellectueel vol gezogen met anti-semitische literatuur uit Parijs, maar voelde hij zich ook bedreigd door de concurrentie van de rijke Brusselse joden met hun weelderige salons. Ook die joden trokken veel volk naar hun recepties en diners. Joodse zakenadvocaten als Sam Wiener waren het justitiepaleis binnengedrongen en snoepten hem zaken af. Gewone najver moest dus een rol hebben gespeeld. Maar was dat voldoende om dan zo over de schreef te gaan? Er was meer aan de hand. Picard was rond 1900, in de tijd dat hij met zijn anti-semitisme fors uitpakte, ook een nationalist geworden die de "Belgische ziel" had ontdekt. Die "Belgische ziel" was dat hybride ding dat tussen de Germanen en de Latijnen zweefde en van beiden een synthese had gemaakt. In het verlengde daarvan was hij een verdediger van het kolonialisme geworden. Het ene paste immers bij het andere. Veel onderdelen voor zijn koloniaal aandoende racisme puurde Picard uit datgene wat hij met eigen ogen had gezien en onderzocht. Want tenslotte was hij ook een man van de "wetenschap". Zo was hij in 1887 met een diplomatieke missie naar Marokko gegaan om daar de mogelijkheden van de aanleg van een spoorlijn met Belgisch kapitaal te bestuderen. Daar werd hij voor het eerst gegrepen

door een grondige afkeer voor de Arabische of semitische wereld. Daar ontdekte hij dat de "sociologische" theorieën van Gustave Le Bon zijn arische opvattingen bevestigden. Daarna stond hij in de Dreyfus-affaire strijdbaar aan de kant van de Franse anti-semieten en toen de overname van Congo door België op de agenda stond spoedde hij zich als pleitbezorger daarvan naar hetgeen hij Congolie noemde.

Maar wat deed deze charlatan dan in de BWP? Veel van zijn denkbeelden waren in overeenstemming met wat bepaalde socialisten dachten en enkelen ook durfden te zeggen. Voorts vermocht zijn racisme zich te verheugen in academische instemming en literair applaus in de high society. Want wat dat betreft stond hij niet alleen op de wereld met zijn anti-semitisme. Een stagiair als Jules Destrée – dat wordt vandaag in de buurt van Charleroi tegen beter weten in nog altijd luidkeels ontkend – dacht ook in termen van "rassenstrijd" en in publicaties van deze grote wallingant en socialist kan men zonder moeite de racistische uitspraken aanstrepen uit de gaarkeuken van Picard. In de Brusselse arbeidersaristocratie en de kleine burgerij identificeerde men de jood graag met de woekeraar die op kosten van het gewone volk vegeteerde. Wat dat betreft was Picard na 1900 in België ook de grondlegger van een anti-democratische stroming. Léon Hennebicq en enkele anderen zouden het werk van de meester weldra buiten de BWP voortzetten en daarna een intellectueel mausoleum voor hem pogen in te richten. Met weinig succes overigens. De *Pandectes belges* liggen reeds lang in de juridische bibliotheken onder het stof. Alleen het *Journal des Tribunaux*, dat tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog nog anti-semitische bijdragen afdruckte, bestaat nog. In 1941 verscheen een heruitgave van Picards *Synthèse de l'Antisemitisme*. Dat was de laatste etappe in de richting van de hel. Gelukkig maar.

Hoewel Picard een grote figuur van het Brussels socialisme kon worden, was hij nooit een echte partijman geworden. Dat heeft de socialistische beweging voor al te veel smetten behoeft en ook voor confrontaties met de zusterpartijen van de Tweede Internationale. Op de internationale congressen werd Picard nooit gesignaleerd, dat in tegenstelling tot andere socialistische advocaten. Hij zou er allicht zijn gestruikeld over de vele

buitenlandse socialisten van joodse afkomst. Onder deze socialisten van joodse afkomst op de internationale congressen was allicht Rosa Luxemburg (1871-1919) één van de meest voor-aanstaanden. Over het strijdbare leven en de werken van Luxemburg zijn we overigens goed ingelicht sinds er ooit in de DDR een brede keuze uit haar werk en briefwisseling werd gepubliceerd. De aandacht voor haar informele omgang met haar politieke medestanders en vrienden leverde ook een beter inzicht op met betrekking tot de verhoudingen in de Duitse sociaal-democratie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog geraakte Luxemburg al snel in de gevangenis. Eén van de belangrijkste bronnen voor deze gevangenisjaren zijn de herinneringen nagelaten door haar secretaresse en dagelijkse toeverlaat Mathilde Jacob. Deze geschriften werden evenwel pas een goede tien jaar geleden in de oorspronkelijk Duitse versie gepubliceerd in een tijdschrift. Ze zijn nu in een uitvoerig geannoteerde versie in het Engels vertaald en in boekvorm uitgegeven. Uiteraard gaat het hier om een persoonlijk verslag geschreven door een getuige die in eenvoudige bewoordingen verhaalt in welke mate zij Rosa Luxemburgs verblijf in diverse Duitse gevangenissen trachtte te veraangenamen en welke relaties Luxemburg toen onderhield met de andere Spartakisten. Alles eindigt met de moord op Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg in januari 1919.

Deze herinneringen zijn een goudmijn voor de petite histoire. Hier moet men het hebben van de onthullende details over de problemen die het dagelijks leven in een politiek en ideologisch vijandige omgeving in oorlogstijd bepalen. Ook vernemen we veel over de concrete situatie in de diverse gevangenissen waar Luxemburg terecht kwam. Voor liefhebbers van de Belgische politieke geschiedenis is er het detail dat Juliette Carton de Wiart, de echtgenote van de Belgische katholieke politicus en minister Henry Carton de Wiart, niet alleen van mei tot september 1915 in Berlijn in dezelfde gevangenis als die van Luxemburg zat, maar ook dat Juliette Carton de Wiart daar spoedig met Luxemburg in contact was geraakt door het fluiten van de Internationale. Rosa Luxemburg antwoordde vanuit haar cel met hetzelfde signaal. Rosa Luxemburg slaagde er later in regelmatig met haar te praten, hetgeen de Duitse autoriteiten pas naderhand ontdekten toen een Duitse krant een bericht hierover uit

een Belgische krant had vertaald. De bewakers was het ontgaan dat Rosa Luxemburg ook Frans sprak.

Mathilde Jacob bleef de rest van haar leven in Berlijn verbonden met het wel en wee van communistisch en socialistisch links. Ze behoorde tot de vriendenkring van Paul Levi, een communistische partijleider die al snel de KPD de rug had toegekeerd. Tijdens de eerste jaren van het Hitler-regime werd zij door de nazi's met rust gelaten, omdat men in haar slechts een onbeduidende secretaresse zag. Later poogde zij nog Duitsland te verlaten, maar dat bleek onmogelijk. In 1942 werd ze opgepakt en overgebracht naar Theresienstadt waar ze in 1943 de dood vond. Haar uitgetypte herinneringen waren voordien enkel ergens in een archief aan de Amerikaanse Stanford University te raadplegen. Pas vrij laat begon men zich ook voor haar persoon te interesseren. Uit haar herinneringen blijkt trouwens dat zij in vele opzichten een bijzondere vrouw was. De erkenning kwam pas na de val van de Muur. In de vroegere DDR was ze geen historische figuur, want ze had in 1930 de weg terug naar de SPD gevonden. Ze was toen ook medewerkster geworden van *Die Weltbühne*, het linkse blad uitgegeven door Carl von Ossietzky. In 1997 werd een pleintje in het Berlijnse district Tiergarten naar haar vernoemd en in de buurt hangt inmiddels een herdenkingsplaat. Eindelijk heeft Mathilde Jacob haar kleine maar terechte plaats in de geschiedenis van communistisch en socialistisch links gekregen.

André Mommen

Foulek Ringelheim, *Edmond Picard, juriconsulte de Race*,
Brussel, Larcier, 1999, 121 blz., 840 frank.

Mathilde Jacob, *Rosa Luxemburg. An Intimate Portrait*; Translated
by Hans Fernbach with an Introduction by David Fernbach.
Londen, Lawrence & Wishart, 2000, 143 blz., 750 frank.